

8. Međunarodni naučni skup

Specijalna edukacija
i rehabilitacija

DANAS

ZBORNİK RADOVA
PROCEEDINGS

8th International Scientific
Conference - Special education
and rehabilitation today

BEOGRAD 2014.

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU
UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

VIII međunarodni naučni skup
**SPECIJALNA EDUKACIJA I
REHABILITACIJA DANAS**

Beograd, 07–09. novembar 2014.

Zbornik radova

The Eight International Scientific Conference
**SPECIAL EDUCATION AND
REHABILITATION TODAY**

Belgrade, November, 07-09, 2014

Proceedings

Beograd, 2014.
Belgrade, 2014

SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
Zbornik radova
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY
Proceedings

VIII međunarodni naučni skup
Beograd, 7-9. 11. 2014.
The Eighth International Scientific Conference
Belgrade, 07-09. 11. 2014.

Izdavač / Publisher:
Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation
11000 Beograd, Visokog Stevana 2
www.fasper.bg.ac.rs

Za izdavača / For Publisher:
prof. dr Jasmina Kovačević, dekan

Glavni i odgovorni urednik / Editor-in-chief:
prof. dr Mile Vuković

Urednici / Editors:
prof. dr Jasmina Kovačević
prof. dr Dragana Maćešić-Petrović

Kompjuterska obrada teksta - Computer word processing:
Biljana Krasić

Zbornik radova Proceedings će biti publikovan
u elektronskom obliku CD.
Proceedings will be published in electronic format CD.

Tiraž / Circulation: 200

ISBN 978-86-6203-061-0

NEKI ASPEKTI SLOBODNIH ASOCIJACIJA REČI KOD DECE SA OŠTEĆENJEM VIDA*

Mile Vuković^{**1}, Nadica Jovanović-Simić¹, Mirjana Petrović-Lazić¹, Ivana Terzić¹,

Irena Vuković², Ivana Šehović¹

¹Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

²Škola za učenike oštećenog vida „Veljko Ramadanović“, Zemun

Podaci dobijeni ispitivanjem slobodnih asocijacija reči imaju široku primenu u proučavanju leksičke, semantičke i gramatičke strukture, kao i u praćenju jezičkog razvoja. Pored toga, slobodne asocijacije pružaju informacije o ulozi jezika u saznavnom procesu. Empirijski podaci pokazuju da je većina istraživanja u oblasti slobodnih asocijacija reči izvršena kod dece tipičnog razvoja, dok su slobodne asocijacije u populaciji dece ometene u razvoju sporadično proučavane. Cilj ovog rada je bio da se utvrde karakteristike slobodnih asocijacija reči dece sa oštećenjem vida. U uzorak je uključeno 68 učenika oba pola, od prvog do osmog razreda. U istraživanju je primenjen test slobodnih asocijacija reči Kent-Rozenofa koji je adaptiran za srpsko govorno područje. Dobijeni odgovori su kategorisani na paradigmat-ske i neparadigmat-ske, a zatim je analizirana njihova učestalost u odnosu na školski uzrast i pol. U statističkoj obradi podataka korišćeni su χ^2 test i t-test. Rezultati su pokazali zastupljenost paradigmat-skih i neparadigmat-skih odgovora na svim ispitivanim uzrastima. Istovremeno je pokazano da se sa uzrastom menja odnos utvrđenih kategorija odgovora, pri čemu uče-nici svih uzrasta produkuju znatno više paradigmat-skih odgovara u odnosu na sintagmat-ske. Zaključeno je da primena tehnike slobodnih asocijacija reči doprinosi sagledavanju razvoja jezičkih sposobnosti kod dece sa ošte-ćenjem vida.

Ključne reči: paradigmat-ske asocijacije, sintagmat-ske asocijacije, jezička struktura, oštećenje vida

UVOD

Podaci iz literature pokazuju da odnos razvoja jezika i oštećenja vida nije u potpunosti istražen. Većina istraživanja u ovoj oblasti fokusirana je na pitanje da li oštećenje vida dovodi do kašnjenja u jezičkom razvoju i pojave specifičnih oblika logopati-je. Sumirajući rezultate ovih istraživanja Vuković (2007) navodi da o ovom pitanju postoje oprečna mišljenja. Naime, neki autori navode da oštećenje vida uzrokuje za-ostajanje u jezičkom razvoju, dok drugi ističu da oštećenje vida nema direktan uticaj

* Ovaj rad je proistekao iz projekta „Evaluacija tretmana stečenih poremećaja govora i jezika“ (br. 179068) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

** mvukovic@yubc.net

na pojavu smetnji i poremećaja u jezičkom razvoju. Tako na primer, Perez-Pereira i Castro (1997) navode da slepa deca ne ispoljavaju odstupanja u usvajanju jezika, već da imaju drugačiji razvojni put i da se oslanjaju na drugačije resurse u usvajanju jezika u poređenju sa decom tipičnog razvoja. Jovanović-Simić i Slavnić (2009) takođe ističu da slepa deca imaju drugačiji put u ovladavanju jezičkim sposobnostima, kao i to da sve razlike u jezičkim postignućima između slepe dece i dece očuvanog vida ne treba smatrati devijantnim, tj. patološkim i abnormalnim.

Pod pojmom asocijacije reči podrazumeva se veza između dve ili više reči stvorene prema asocijativnim zakonima (Pežjak, 1981). Slobodna asocijacija reči podrazumeva odsustvo bilo kakvog ograničenja u izboru leksike koja može predstavljati odgovor na postavljenu reč/draž (Dragičević, 2007). Ispitivanje tehnikom slobodnih asocijacija reči omogućava uvid u leksičku, semantičku i gramatičku strukturu nekog jezika, a poređenjem karakteristika asocijacija reči između ispitanika različitih uzrasta stiže se uvid u proces usvajanja jezičke strukture, kao i nivoa razvijenosti jezika pojedinca.

CILJ RADA

Empirijski podaci pokazuju da je većina istraživanja u oblasti slobodnih asocijacija reči izvršena kod dece tipičnog razvoja, dok su slobodne asocijacije u populaciji dece ometene u razvoju sporadično proučavane. Cilj ovog rada je bio da se utvrde karakteristike razvoja slobodnih asocijacija reči i sagleda njihov značaj u proceni jezičke strukture kod dece sa oštećenjem vida.

METOD RADA

Uzorak i instrumenti

U uzorak je uključeno 68 učenika oba pola (tabela 1), od prvog do osmog razreda škole za učenike oštećenog vida „Veljko Ramadanović“. Ispitanici nisu imali pridružene smetnje u vidu intelektualne ometenosti i oštećenja sluha koje bi mogle da utiču na analizu dobijenih odgovora.

Tabela 1 – Zastupljenost učenika muškog i ženskog pola po razredima

Pol	Razred								
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
muški	/	4	7	4	6	6	7	4	
ženski	6	2	2	4	3	6	3	4	
Ukupno	6	6	9	8	9	12	10	8	68

U istraživanju je primenjen test slobodnih asocijacija reči Kent-Rozenofa koji je adaptiran za srpsko govorno područje. Test je sastavljen od 80 reči, od kojih su 51 imenice, 26 pridevi i 3 glagola. Tehnika slobodnih asocijacija reči sadrži dva osnov-

na oblika: kontinuirane i diskretne asocijacije (Vudvort, 1959). U ovom istraživanju su primenjene diskretne asocijacije koje podrazumevaju davanje odgovora od samo jedne reči. Ispitivanje se sprovodi individualno i svakom ispitaniku se daje uputstvo pre ispitivanja koje glasi: „Prvo ću ja reći jednu reč, a zatim ćeš ti odmah reći reč i to prvu koja ti padne napamet, ali samo jednu reč. Svaka reč je dobra, ni jedna nije pogrešna.“ Odgovori ispitanika se beleže doslovno i to pored zadate reči u testu. Takođe se zapisuje ako ispitanik ne da odgovor na zadatu reč ili da odgovor od više reči.

Kod primene tehnike slobodnih asocijacija reči, odgovori ispitanika se mogu kategorisati u više grupa: eholalični odgovori, izvedeni odgovori, kontekstualni odgovori, odgovori u vidu negacija+reč/draž, neologizmi, odgovori frazom, sintagmatski odgovori i paradigmatički odgovori. S obzirom na cilj rada, u ovom istraživanju su analizirane dve grupe odgovora: 1. paradigmatički odgovori i 2. neparadigmatički odgovori, u okviru kojih su svrstani sintagmatski odgovori. Ovakva kategorizacija odgovora je inače uobičajena kod primene tehnike slobodnih asocijacija reči u populaciji dece tipičnog razvoja i dece sa specifičnim oblicima govorno-jezičke patologije (Dženkins & Saporta, prema Gašić-Pavišić, 1981; Buljančević i Vuković, 2003), jer omogućava uvid u leksičko-semantičku i gramatičku strukturu jezika, kao i uvid u nivo usvojenosti te strukture od strane pojedinca. Sintagmatske asocijacije čine sekvencijalni elementi fraza ili rečenice, a paradigmatičke asocijacije predstavljaju odgovore ispitanika koji sa datom reči/draži čine zajedničku gramatičku paradigmatičku.

Nakon kategorizacije odgovora, analizirana je njihova učestalost u odnosu na školski uzrast i pol. Poređena je učestalost paradigmatičkih i neparadigmatičkih odgovora između učenika muškog i ženskog pola, kao i između pojedinih uzrasnih grupa (razredi). S obzirom na to da je broj ispitanika u poređenim grupama različit, svi pokazatelji su izraženi u procentima, kako bi međusobno mogli da se porede. U statističkoj obradi podataka korišćeni su χ^2 test i t-test.

REZULTATI ISTRAŽIVANJA SA DISKUSIJOM

Primenom liste od 80 reči/draži na uzorku od 68 ispitanika dobijeno je 5440 odgovora (tabela 2). Odgovori su analizirani i podeljeni na paradigmatičke i neparadigmatičke (tabela 3).

Tabela 2 – Zastupljenost odgovora na reči/draži prema polu i prema razredima

Pol	Razred								
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
muški	/	320	560	320	480	480	560	320	
ženski	480	160	160	320	240	480	240	320	
Ukupno	480	480	720	640	720	960	800	640	5440

U paradigmatičke odgovore svrstani su odgovori koji pripadaju istoj gramatičkoj kategoriji, kao i reči/draži, dok su u neparadigmatičke odgovore svrstani sintagmatski odgovori, odgovori u vidu fraze, i ostali odgovori. Sintagmatski odgovori su odgovo-

ri koji ne pripadaju istoj vrsti reči kao reči/draži. Fraze čine odgovore od dve ili više reči, koje predstavljaju ili deo rečenice ili celu rečenicu. U kategoriju ostali odgovori svrstani su: ponavljanja reči/draži, besmislene reči i izostanak odgovora (ukoliko ispitanik nije dao odgovor ili je odgovorio dva minuta posle date reči/draži) (tabela 4). Neparadigmatski odgovori su karakteristični za mlađi uzrast.

Tabela 3 – Distribucija pojedinih kategorija odgovora prema razredima (%)

Kategorije odgovora	Razred								
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	
Paradigmatski	81.5	58.1	82.5	90.0	70.0	79.5	69.9	71.2	
Neparadigmatski	sintagmatski	12.1	40.4	16.4	9.1	29.9	19.7	28.7	26.9
	fraze	0.4	0	0	0.3	0	0.6	0.3	0
	ostali	6.0	1.5	1.1	0.6	0.1	0.2	1.1	1.9
	Ukupno	18.5	41.9	17.5	10.0	30.0	20.5	30.1	28.8

Primenom hi-kvadrat testa nađene su statistički značajne razlike u distribuciji paradigmatičkih i neparadigmatičkih odgovora između ispitanika različitog školskog uzrasta ($\chi^2=219,394$, $p=0,000$), kao i u distribuciji paradigmatičkih i sintagmatičkih odgovora ($\chi^2=245,123$, $p=0,000$). Iz Tabele 3 se može videti da je u svim razredima veća zastupljenost paradigmatičkih odgovora u odnosu na neparadigmatičke, kao i paradigmatičkih u odnosu na sintagmatičke odgovore. Najmanji broj paradigmatičkih odgovara dali su učenici drugog razreda (58,1%), a najveći broj učenici četvrtog razreda (90%). Intersantan je podatak da je u drugom razredu utvrđena najmanja razlika između broja sintagmatičkih i paradigmatičkih odgovora. Gašić-Pavišić (1981) navodi da u prvom razredu osnovne škole dolazi do povećanja broja sintagmatičkih odgovora tipa: lopov – krade, kao rezultat vežbanja sastavljanja prostih rečenica, subjekat-predikat. S obzirom da deca sa oštećenjem vida koriste drugačiji medijum za opismenjavanje od dece bez oštećenja vida, pretpostavljamo da se efekat vežbanja sastavljanja rečenica kod dece sa oštećenjem vida uočava u drugom razredu, što je verovatno i rezultiralo povećanjem broja sintagmatičkih odgovora.

Podaci prikazani u Tabeli 4 pokazuju da je u ispitivanom uzorku dece nađen veoma mali procenat asocijacija iz kategorije ostalih odgovora, što je i očekivano s obzirom na uzrast ispitanika.

Tabela 4 – Distribucija kategorije „ostali odgovori“ prema razredima (%)

Ostali odgovori	Razred							
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII
ponavljanje reči	1.2	0.2	0	0	0.1	0.2	0	0.2
besmislene reči	0.2	0.4	0.1	0	0	0	0	0.2
bez odgovora	4.6	0.8	1.0	0.6	0	0	1.1	1.5

Podrobnijom analizom dobijenih podataka utvrđeno je da kod ispitanika oba pola postoji statistički značajna razlika između distribucije paradigmatičkih i nepa-

radigmatskih odgovora ($\chi^2=7,803$ (uz Jejtsovu korekciju), $p=0,005$). Naime, i dečaci i devojčice daju više paradigmatiskih nego neparadigmatiskih odgovora (tabela 5). Smatra se da je veći broj paradigmatiskih odgovora povezan sa višim nivoom jezičkog razvoja, kao i to da je paradigmatiska tendencija stabilnija od sintagmatske (Deese, 1965).

Tabela 5 – Distribucija paradigmatiskih i neparadigmatiskih odgovora u odnosu na pol ispitanika (%)

Kategorije odgovora	Pol	
	muški pol	ženski pol
paradigmatiski odgovori	74.3	77.6
neparadigmatiski odgovori	25.7	22.4

Istovremeno je pokazano da nema statistički značajnih razlika između učenika muškog i ženskog pola, kako u pogledu broja paradigmatiskih odgovora ($t=-0,771$, $p=0,444$), tako i neparadigmatiskih ($t=0,771$, $p=0,444$) i sintagmatskih odgovora ($t=1,108$, $p=0,272$) (tabela 6).

Tabela 6 – Prosečan broj pojedinih kategorija odgovora u odnosu na pol

Kategorija odgovora	Pol	Srednja vrednost	Standardna devijacija
paradigmatiski	muški	59.4211	13.80488
	ženski	62.0667	14.36215
neparadigmatiski	muški	20.5789	13.80488
	ženski	17.9333	14.36215
sintagmatski	muški	19.8158	13.77003
	ženski	16.0667	13.96778

Na osnovu analize dobijenih rezultata, može se reći da učenici svih uzrasta produkuju znatno više paradigmatiskih odgovora u odnosu na neparadigmatiskih ili sintagmatske odgovore. Ukoliko se izuzme drugi razred, uočena je tendencija veće zastupljenosti paradigmatiskih odgovora u nižim nego u višim razredima, dok je situacija obrnuta kada se posmatraju neparadigmatiski, odnosno sintagmatski odgovori. Međutim, primenom t-testa za nezavisne uzorke nisu nađene statistički značajne razlike u broju paradigmatiskih odgovora ($t=1,391$, $p=0,169$), neparadigmatiskih odgovora ($t=-1,391$, $p=0,169$), kao ni u broju sintagmatskih odgovora ($t=-1,715$, $p=0,091$), između učenika nižih i viših razreda. Prosečan broj navedenih kategorija odgovora kod učenika nižih i viših razreda prikazan je u Tabeli 7.

Tabela 7 – Prosečan broj pojedinih kategorija odgovora učenika nižih i viših razreda

Kategorija odgovora	Razredi	Srednja vrednost	Standardna devijacija
paradigmatiski	niži	63.3103	12.98929
	viši	58.5641	14.55623
neparadigmatiski	niži	16.6897	12.98929
	viši	21.4359	14.55623
sintagmatski	niži	14.8621	13.14948
	viši	20.6154	14.06492

ZAKLJUČAK

Na osnovu analize i diskusije dobijenih rezultata zaključeno je deca sa oštećenjem vida na svim ispitivanim uzrastima produkuju značajno više paradigmatških odgovora u odnosu na neparadigmatške odgovore. Ovaj podatak govori u prilog tome da oštećenje vida ne narušava zakonitost razvoja jezičke strukture. Prisustvo malog broja odgovora u vidu ponavljanja reči/draži, produkcije besmislenih reči i izostanka odgovora takođe sugerise na relativno uredan tok jezičkog razvoja kod dece sa oštećenjem vida.

Rezultati ovog istraživanja su pokazali da postoji tendencija smanjenja broja paradigmatških odgovora kod dece starijeg školskog uzrasta, uz tendenciju povećanja sintagmatških odgovora, što zavređuje pažnju budućih istraživanja u ovoj oblasti. Shodno tome, planirano je da se rezultati ovog istraživanja uporede sa rezultatima dece bez oštećenja vida.

LITERATURA

- Buljančević, M., Vuković, M. (2003). Slobodne asocijacije reči kod dece koja mučaju. *Govor i jezik "Speech and Language"*, Institut za eksperimentalnu fonetiku i patologiju govora, Beograd
- Ćordić, A., Bojanin, S. (1997). *Defektološka dijagnostika*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
- Čabarkapa, N., Punišić, S., Subotić, M. (2007). Učestalost vrsta slobodnih asocijacija s obzirom na uzrast i govorno-jezički status dece. *Beogradska defektološka škola*, br.2, str. 99-109
- Deese, J. (1965). *The Structure of Associations in Language and Thought*. Baltimore, The John Hopkins Press.
- Dragičević, R. (2007). *Leksikologija srpskoga jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Gašić-Pavišić, S. (1981). *Slobodne asocijacije reči kod dece*. Institut za pedagoška istraživanja, Prosveta.
- Jovanović-Simić, N., Slavnić, S. (2009). *Atipičan jezički razvoj*. Društvo defektologa Srbije, Beograd; Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd
- Perez-Pereira, M. & Castro, J. (1997). Language acquisition and the compensation of visual deficit: New comparative data on a controversial topic, *British Journal of Developmental Psychology*, Volume 15, Issue 4, pages 439–459.
- Pežjak, V. (1981). *Psihologija saznavanja*. Sarajevo: Svjetlost.
- Titone, R. (1977). *Primjenjena psiholingvistika*. Zagreb: Školska knjiga.
- Povše-Ivkić, V., Govedarica, T. (2000). *Praktikum opšte defektološke dijagnostike*, Institut za mentalno zdravlje, Beograd
- Vudvort, R. (1959). *Eksperimentalna psihologija*. Naučna knjiga.
- Vuković, M. (2007). Specifičnosti jezičkog razvoja kod dece sa oštećenjem vida, *Tranzicija specijalne edukacije i rehabilitacije Nove mogućnosti*, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Beograd, str. 421-435.

SOME ASPECTS OF FREE ASSOCIATIONS OF THE WORDS AT THE CHILDREN WITH VISUAL IMPAIRMENTS

Summary

The paper treats free associations in assessment of development of the lexical, semantic and grammar structures of the children with visual impairments. The aim of research was to determine the free association sat the children with visual impairments. We implemented the Test of Kenth-Rosenof, adapted for our environment. The results point out necessity of these techniques in evaluation of development of language abilities in the children with visual impairments.

Key words: paradigmatic associations, syntagmatic associations, language structures, visual impairments